

katoličkim crkvama barske nadbiskupije bez obzira na narodnost tamošnjih katolika (albansku, hrvatsku ili neku drugu) i bez obzira na liturgijski jezik u rimskom obredu (do tada latinski) ta molitva pjeva na "slavenskomu". Autor je u pravu utoliko što zaključuje da se pri tomu vjerojatno misli na staroslavenski jezik. Međutim, što se općenito tiče obrednoga jezika u barskoj nadbiskupiji, treba reći, da se iz službenoga teksta datiranoga u Rimu 5. travnja 1887. kojim je u tomu dopunjen konkordat (navео ga je Luka Jelić u svojim *Fontes historici liturgiae Glagolito-Romanae ... Veglae 1906, saec. XIX nr. 98, str. 85*) ne može zaključiti, da je "latinski oblik rimskoga obreda u Crnoj Gori već 1887. zamijenjen glagoljaškim", jer u spomenutomu tekstu stoji samo to da katolici u toj zemlji "mogu rabiti staroslavenski jezik" (*Possano usare della lingua paleoslovenica nella sacra liturgia*), a bitna je razlika između moći i stvarno učiniti. Te godine nisu ga ni mogli zamijeniti, jer je prvo izdanje novoga glagoljskoga misala u Parčičevoj redakciji izišlo tek g. 1893²

5. Spomenute kritičke opaske nipošto nisu takvoga značenja da bi u bitnomu umanjivale vrijednost i upotrebljivost Vukšićeva djela. Smatram da će svaki dobronamjerni čitatelj u njemu naći mnoštvo zanimljivih i korisnih podataka. Ti podaci strancima, koji čitaju talijansko izdanje, a i svima nama, kojima odsada stoji na raspolaganju hrvatsko izdanje, mogu u sadašnjim zbivanjima mnogo toga razbistriti. Ti su podaci dijelom i prije bili poznati, ali ih je trebalo tražiti po raznim knjigama i člancima, a treba priznati da su dobrim dijelom baš rezultat autorova istraživačkoga rada, na čemu mu treba odati priznanje.

Slavko Kovačić

SA KUPREŠKE VISORAVNI

Miroslav Džaja - Krunoslav Draganović, *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, Baško Polje - Zagreb 1994, 524 str.

Drugo izdanje knjige *Sa kupreške visoravni* koju su svoje-vremeno napisali Miroslav Džaja (1885-1972), bosanski franjevac i prof. Krunoslav Draganović (1903-1983), svećenik sarajevske nadbiskupije, pojavilo se u svibnju o. g. Prvo izdanje ove knjige tiskano 1970. u Slavonskome Brodu, a ovo drugo u Zagrebu, dok je izdavač i prvog i drugog izdanja župni ured Otinovci-Kupres. Glavni i odgovorni uednik ovoga izdanja je kupreški župnik Dominik Stojanović, koji sa svojim protjeranim narodom živi u Baškom Polju, a urednica mu je gospođa Blanka Magaš.

² O tomu vidi članak: Josip Ante Soldo, *Fra Šimun Milinović i tiskanje staroslavenskoga misala*, u: Lovreć. Monografija župe Lovreć - Opanci (prošlost župe, život i rad), uredio A. Šimić, Lovreć 1993, str. 526-550.

Za osobitu je pohvalu što je izdavač ovu knjigu, koja je još sedamdesetih godina vrlo pozitivno ocijenjena, u odnosu na prvo izdanje, prigodom njezine druge pojave dopunio sažetkom prevedenim na engleski, njemački, francuski i talijanski jezik, te ovećim bilješkama o dvojici pisaca. Osim toga, ovaj put je na koricama istaknuto ime i Krunoslava Draganovića koje, iz političkih razloga, nije stavljeno na korice prigodom prve pojave ove knjige 1970. Naime, iako je samo prvi dio knjige (ovdje str. 15-283) napisao Miroslav Džaja, jedino je njegovo ime bilo istaknuto u naslovu prvog izdanja. Drugi dio (ovdje str. 287-470) s naslovom "Naselja i migracije na Kupresu" napisao je Krunoslav Draganović, a mnogima to nije bilo poznato. Drugo izdanje se može ponositi također lijepim uvezom i plastificiranim omotom kojega krasi dvije kolor-fotografije panorame kupreškoga kraja i uspjeli otisak pečata obnovljene župe Kupres iz godine 1802. kojega je "restaurirao" arheolog Đuro Basler.

Vrijednost ovoga djela je nesumnjiva. Uostalom, i sama činjenica da je prvo izdanje brzo rasprodano govori tome u prilog. Drugo izdanje je, zbog spomenutih dodataka, još bolje od prvoga. Ipak, i ovo drugo moglo je biti još bolje. Naime, iako priređivači navode - a ponovljena izdanja se zaista redovito tako tiskaju - kako u izvornik nisu htjeli ništa dirati zato što su radili "poštujući potpuno original" te da se željelo sačuvati čak i "jezik njezinih pisaca" (str.13), ipak, jer se radi o djelu velike znanstvene vrijednosti, za treće izdanje ove knjige preporučam da se Džajin dio teksta, koji govori o razdoblju drugog svjetskog rata i vremenu poslije njega, oslobodi ideologiziranja. Isto tako bi bilo dobro, jer jezik pisaca nije uvijek najbolji, da jedan dobar poznavatelj hrvatskog jezika izvrši lekturu teksta. K tome, ni korektor ne bi smio praviti propuste koji u ovom izdanju nisu baš rijetki, a od kojih neki nisu ni mali (npr. str. 251-253). U tom trećem izdanju, do kojega će sigurno doći, bit će potrebno dodati opis strašne tragedije Kupresa u ovom ratu koji je u tijeku, ali i jedan uvod s popisom znanstvene literature o kupreškom kraju koja se pojavila naročito u vremenu nakon pojave prvoga izdanja ove knjige. S vrijednošću, koju knjiga već ima, i uz spomenute moguće dodatke bila bi to zaista remek-monografija određenog kraja. No, da ne bi bilo zabune: ove opaske ni malo ne umanjuju vrijednost knjige. One su, zapravo, prijedlozi da se vrlo dobru knjigu "Sa kupreške visoravni" napravi odličnom jer je to izvodivo, a to kupreški kraj, kao i svi drugi krajevi koji su na sličan način stradali u ovom ratu, stvarno zaslužuje. Preživjeli su obvezatni to napraviti, zbog moralnoga duga prema nestalima.

Svatko tko samo prelista ovu knjigu, uvjerit će se da joj je sadržaj raznovrstan i bogat. Na početku govori o zemljopisnom položaju, gorama, rijekama i podneblju Kupresa. Slijedi zatim priča o nazivu toga kraja i mjesta, te o njegovim varijantama koje se pojavljuju kao lokaliteti i prezimena. Opisavši potom ukratko svako od naselja kupreškog kraja, Džaja tumači njegovu prošlost započevši s pret-povijesnim razdobljem. Govori potom o ilirskom i rimskom vremenu i

o razdoblju starih hrvatskih vladara i bosanskoj državi pred karj čijega postojanja se godine 1461. u darovnici bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića prvi put spominje ime Kupres.

U dijelu knjige koji opisuje život za vrijeme Turaka govori se o Jajačkoj banovini, o "Turskoj Hrvatskoj", o turskim "defterima" iz XVI. stoljeća u kojima se nalaze svjedočanstva o Kupresu, o putopiscima iz toga vremena koji ponešto bilježe o ovom kraju, o nekim značajnim osobama vezanim uz Kupres, o trgovanju robljem i pograničnom četovanju, o hajdučkim akcijama oko Kupresa i o agrarnim ustancima pod kraj turskog razdoblja.

Slijede potom dijelovi koji govore o razdoblju austro-ugarske uprave u tim krajevima, na koje se nadovezuju stranice što opisuju razdoblje vladara iz dinastije Karađorđevića. Ovaj dio knjige završava poglavljem o stradanjima Kupresa u drugom svjetskom ratu.

Stranice koje slijede opisuju katolicizam na Kupresu počevši od antičke bazilike, o kojoj svjedoče njezini pronađeni temelji. Riječ je potom o srednjovjekovnoj crkvi Presvetoga Trojstva i njezinu rušenju čije su temelje godine 1887. slučajno otkrila dva seljaka dok su orali svoju njivu. Poglavlje o raseljavanju kupreških katolika nakon dolaska Turaka gorko podsjeća na naše vrijeme. No, prvi spomen župe Kupres iz godine 1623. zaziva budući povratak danas raseljenih kupreških katolika i ponovno zaživljavanje župe na Kupreškoj visoravni, gdje su s franjevcima za vrijeme Turaka djelovali i popovi glagoljaši o kojima također priča jedan dio knjige.

Ništa manje nije zanimljivo čitati odlomke iz izvještaja apostolskih vikara koji se odnose na Kupres te stranice o prilikama u toj župi kroz XIX. i XX. stoljeće kada odvajanjem od Kupresa nastaju još tri župe. Popis svih svećenika koji su djelovali u tom kraju i popis svih svećenika i časnih sestara koji su rodом iz Kupresa upotpunjuje sliku o toj župi.

Poglavlja koja se bave nacionalnom statistikom, neseljima i migracijama na Kupresu svakako su u današnjem vremenu osobito zanimljiva. Govore kroz brojeve o katoličkoj i hrvatskoj narodnoj prisutnosti, ali i o pojavi pravoslavaca i muslimana.

Ovaj svoj prikaz završit ću navodeći dva Draganovićeva podnaslova. On, nakon početnoga stradanja kupreških katolika za vrijeme Turaka, opisuje njihovo "Vraćanje i doseljavanje", a odmah potom slijedi tema "Obnova naselja na Kupresu".

Kako bi bilo lijepo da netko za treće izdanje ove knjige mogne napisati tekst o Kupresu i s upravo spomenutim naslovima.

Tomo Vukšić